

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

1998

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

1998

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

© Göteborgs universitet 1998

ISSN 1403-4964

Skriften är producerad vid
Institutionen för arkeologi
Göteborgs universitet
Box 200
405 30 Göteborg
Tel: 031 773 46 14
Fax: 031 773 51 82
E-mail: eva.englund@archaeology.gu.se

Ansvarig utgivare
Kristian Kristiansen

Redaktion
Tore Artelius
Eva Englund
Kristian Kristiansen

Grafisk formgivning
Lena Troedson,
Riksantikvarieämbetet UV Väst

Layout
Eva Englund,
Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet

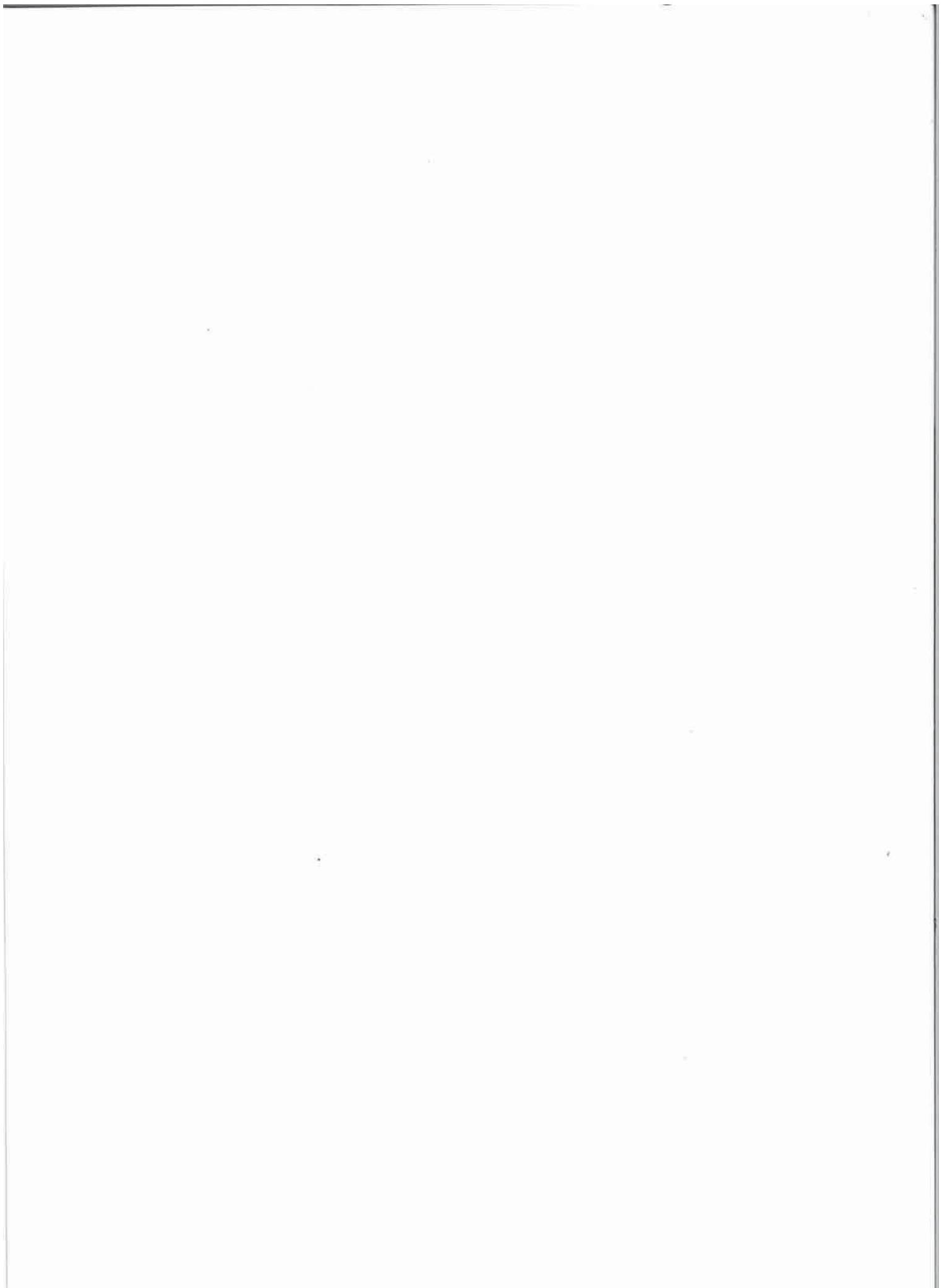
Framsida
Detalj av flintkärna från Skrea.
Akvarell av Anders Andersson,
Riksantikvarieämbetet UV Väst 1998

Engelsk språkgranskning
Neil Tomkinson

Reproarbete och tryck
Bröderna Carlssons Boktryckeri, Varberg 1998

Innehåll

Finns paleolitikum i Västsverige? <i>Robert Hernek</i>	8
Förslag till definitioner av ”överlagrade boplatser” <i>Eva Schaller Åhrberg</i>	17
Slottsmöllan – en västsvensk tidigneolitisk kustboplats <i>Bengt Westergaard</i>	27
Hällkistorna i Värmland – fynd och landskap <i>Curry Heimann</i>	41
Falbygdens gånggrifter – bevarande och kunskapsförmedling <i>Tony Axelsson</i>	49
Gropkeramikfenomenet på västkusten <i>Per Persson</i>	63
Nya gånggriftsundersökningar på Falbygden <i>Karl-Göran Sjögren</i>	85

Förord

Mycket av den arkeologiska verksamheten i Västsverige, i allt från utgrävningar till seminarier och kurser, försiggår idag som samarbeten mellan regionens museer och länsstyrelser, Riksantikvarieämbetet och universitetet. Den tidskrift som du just håller i din hand är också ett litet tecken på hur vi i Västsverige i allt högre grad satsar på en ökad kunskaps- tillväxt genom samverkan. *“in Situ”* är en ny arkeologisk tidskrift, initierad av, och representerande just alla de olika institutionerna i Västsverige.

Förhoppningen är att tidskriften skall komma ut med ett nytt nummer årsvis och den självklara målsättningen är att innehållet skall spegla den arkeologiska verksamheten i regionen, men också i riket. Av artiklarna framgår redan i det första numret att vi vill lägga vikt på tolkningen av arkeologiska material och på den ständigt accelererande kunskaps- tillväxten från både universitetens traditionella forskning och på museernas och Riksantikvarieämbetets alla arkeologiska undersökningar. Kulturhistoriska och antikva- riska frågor är oftast mycket komplicerade. Eftersom ett syfte är att sprida kunskap också till andra kulturhistoriskt intresserade grupper än arkeologer har vi också valt att behandla komplexa problem i så klar och tydlig språkdräkt som möjligt är. Det är arkeologin värd.

Samtliga artiklar i det första numret behandlar frågor kring västsvensk stenålder. Det är frågor som har en geografisk proveniens just här – men som också är aktuella för många andra områden. Det är dock inte vår avsikt att tidskriften skall vara tematisk till sitt innehåll – det har helt enkelt bara blivit så i detta första nummer. Det har hänt så mycket, så många intressanta undersökningar av stenålderns miljöer har genomförts och forskningen kring västsvensk stenålder känns därför mycket aktuell. Inte minst p.g.a. att forsknings- projektet “Kust till Kust, som är ett samarbete med Uppsala universitet, genom generösa anslag från Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse och Riksbankens Jubileumsfond också kunnat startas upp.

Tidskriften utges av Institutionen för arkeologi, men det redaktionella ansvaret kommer att skifta, och regionens arkeologer utgör redaktionens referensgrupp inför utgivningen av varje nytt nummer.

“in Situ” har kunnat komma till stånd genom ett generöst bidrag från Lennart J. Hägglunds Stiftelse för arkeologisk forskning och utbildning.

Kristian Kristiansen

Eva Englund

Tore Artelius

Falbygdens gånggrifter – bevarande och kunskapsförmedling

Tony Axelsson, Skaraborgs länsmuseum

Abstract

The present article presents the results of the first part of the project entitled "Falbygdens gånggrifter – Bevarande och kunskapsförmedling". The aims of the project are to secure the future possibilities of studying the passage graves as an important part of our heritage and to obtain knowledge of their construction and construction details.

Inledning

Under 1995 initierade Institutionen för arkeologi projektet *Falbygdens gånggrifter – Bevarande och Kunskapsförmedling* som är ett samarbetsprojekt mellan Skaraborgs länsmuseum och Göteborgs universitet. Artikeln syftar till att beskriva projektet, dess bakgrund samt sammanfatta resultaten från den första etappen. Den första delen, som består av en skadeinventering, påbörjades 1996 med anslag från Länsstyrelsen i Skaraborg. Ansvariga för projektet är Tony Axelsson, Curry Heimann, Per Persson och Karl-Göran Sjögren. Resultaten från etapp 1 av skadeinventeringen har tidigare redovisats i sin helhet till Länsstyrelsen i Skaraborgs län (Axelsson et al:1998 opubl. ms.) samt i form av en lägesrapport i tidskriften *Arkeologen* (Axelsson, Heimann, Persson och Sjögren 1997).

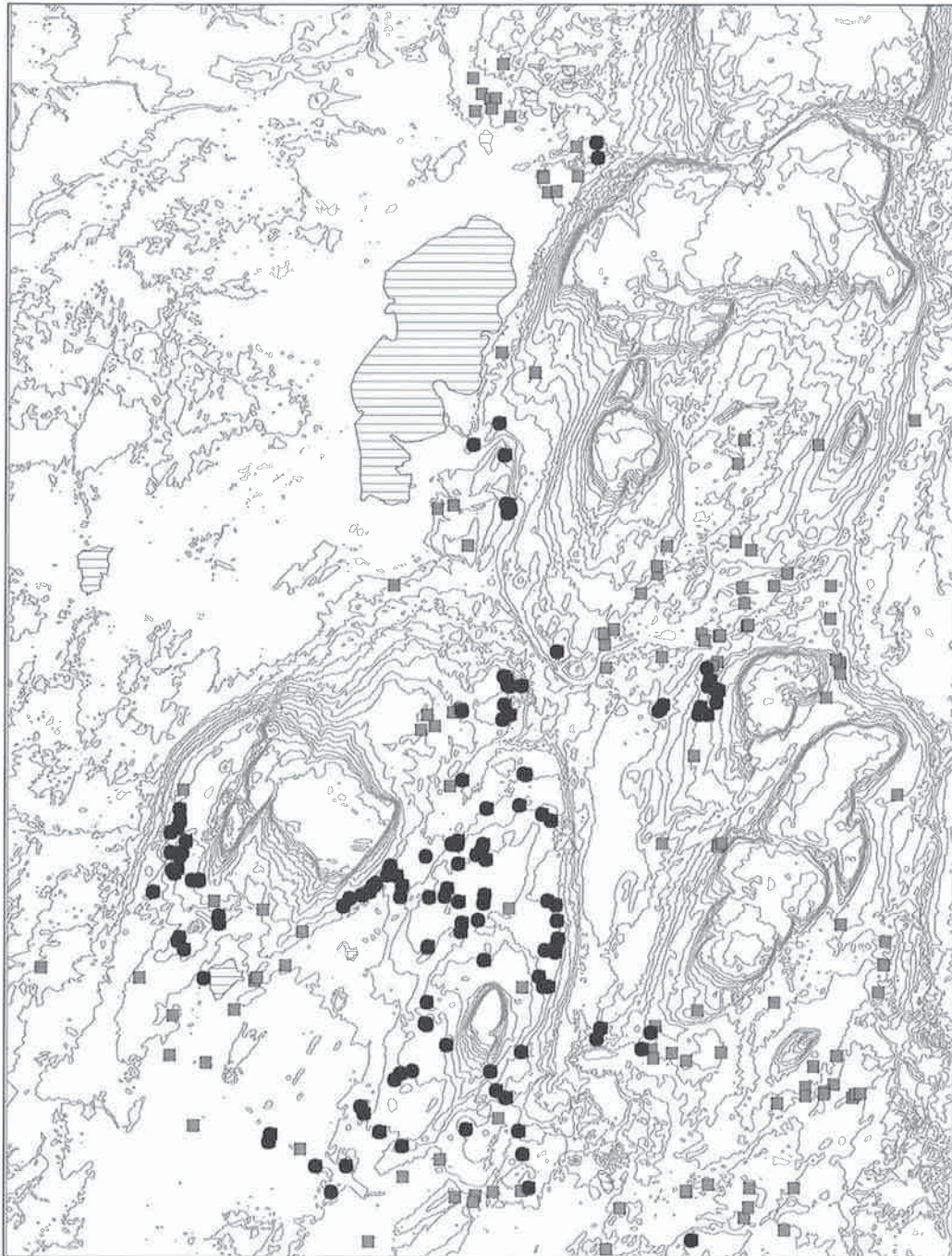
Bakgrund

På Falbygden i centrala Västergötland finns en av norra Europas största koncentrationer av megalitgravar från yngre stenålder (ca 4000–1500 f Kr). Främst är det de ca 250 gånggrifterna som syns som monumentala byggnads-

verk i landskapet. Gånggrifterna finns spridda på i stort sett hela Falbygden men med koncentrationer i t.ex. Karleby, Falköping och Gökhem. Falbygdens rika fynd från yngre stenålder och speciellt dess megalitgravar har blivit betydelsefulla som symboler för bygden även i det moderna landskapet. De har ofta fått symbolisera kommunen i diverse turistsatsningar. Trots detta har relativt lite utträttats för att göra gånggrifterna mer tillgängliga i landskapet och för att förmedla kunskap om t.ex. konstruktion, gravinnehåll och megalitgravarnas ceremoniella betydelse i det dåtida samhället. Förutom gånggrifterna i centrala Falköping är endast ett fåtal skyltade och få är i sådant skick att en oinitierad besökare har en chans att skapa sig en bild av hur gånggriften en gång såg ut. Ändå är ett av de mest besökta turistobjekten, gånggriften i Luttra, endast mycket fragmentariskt bevarad.

Problem och hotbilder

Falbygdens gånggrifter ligger till stor del i ett landskap präglat av intensivt jordbruk. Många återfinns dessutom på eller intill åkermark, i vissa fall också i direkt anslutning till nutida bebyggelse. Vi känner flera fall där

Figur 1 Gånggrifterna i centrala Västergötland på en karta som visar områdets topografi. Svarta cirklar anger de gånggrifter som blivit föremål för skadeinventering, grå kvadrater anger övriga gånggrifter.

Figure 1 The passage graves in the central part of Västergötland on a map showing the topography of the area. Black circles indicate the passage graves that were surveyed. Grey blocks indicate the rest of the passage graves.

gånggrifternas hög successivt bortodlas och där konstruktionen efter hand givit vika och fallit i sär. I vissa fall kan man plocka skelettdelar ur rester av kammare och gång. Ett pedagogiskt problem är ofta att göra markägare uppmärksamma på att gånggrifterna inte endast består av en stenkammarkonstruktion utan även innefattar komplexa högkonstruktioner, inte sällan med kantkedjor osv. Denna bristande kunskap om monumentens uppbyggnad leder till allt för närgången upplöjning med markerosion till följd. Även kreaturshållningen har noterats kunna medföra skador på gravanläggningarna. Sammantaget finns det ett stort behov av att i fält besiktiga samtliga gånggrifter för att kunna bedöma skadefrekvens och akuta hot.

Arkeologisk förmedling

Förutom skyltade monument på platser som Karleby, Falköping och Ekornavallen förmedlas en bild av stensåldern i den aktuella regionen på Falbygdens Museum i Falköping, samt i Ekehagens fornby. På Falbygdens Museum ingår fynd från denna period som en viktig del i den nya basutställningen. Falbygdens Museum är kommunalt med en förhållandevis stor arkeologisk samling. Även om samlingarna mestadels består av lösfynd så ingår även t.ex. ett stort fyndmaterial från tidigare gjorda gånggriftsrestaureringar. Genom kompletterande depositioner från Skaraborgs länsmuseum och Statens Historiska Museum, t.ex. av mossfyndet "Hallonflickan", så ges nu en tämligen representativ bild av den neolitiska perioden i basutställningen.

Stiftelsen Ekehagens forntidsby ligger i Åsarp i norra Ätrådalen, mellan Falköping och Ulricehamn. Forntidsbyn startades 1983 och drivs av Falköpings kommun i samarbete med Skaraborgs länsmuseum och Norra Åsarp-Smula Natur- och hembygdsförening. Forntidsbyn består i huvudsak av rekonstruerade boplatser från sten- och bronsålder inom ett 30 hektar stort område intill ån Ätran. Ekehagens forntidsby vänder sig idag huvudsakligen till två kategorier av besökare, skolklasser och turister. Under 1994 kom 500 skolklasser med 13 442 skolbarn. Totalt hade Ekehagen 29 789 besökare. I Ekehagen ingår för närvarande två neolitiska husrekonstruktioner utifrån

undersökningar i Fosie, Malmö. I planerna sedan forntidsbyns tillblivelse har ingått uppförandet av en gånggrift, något som dock ännu inte har genomförts.

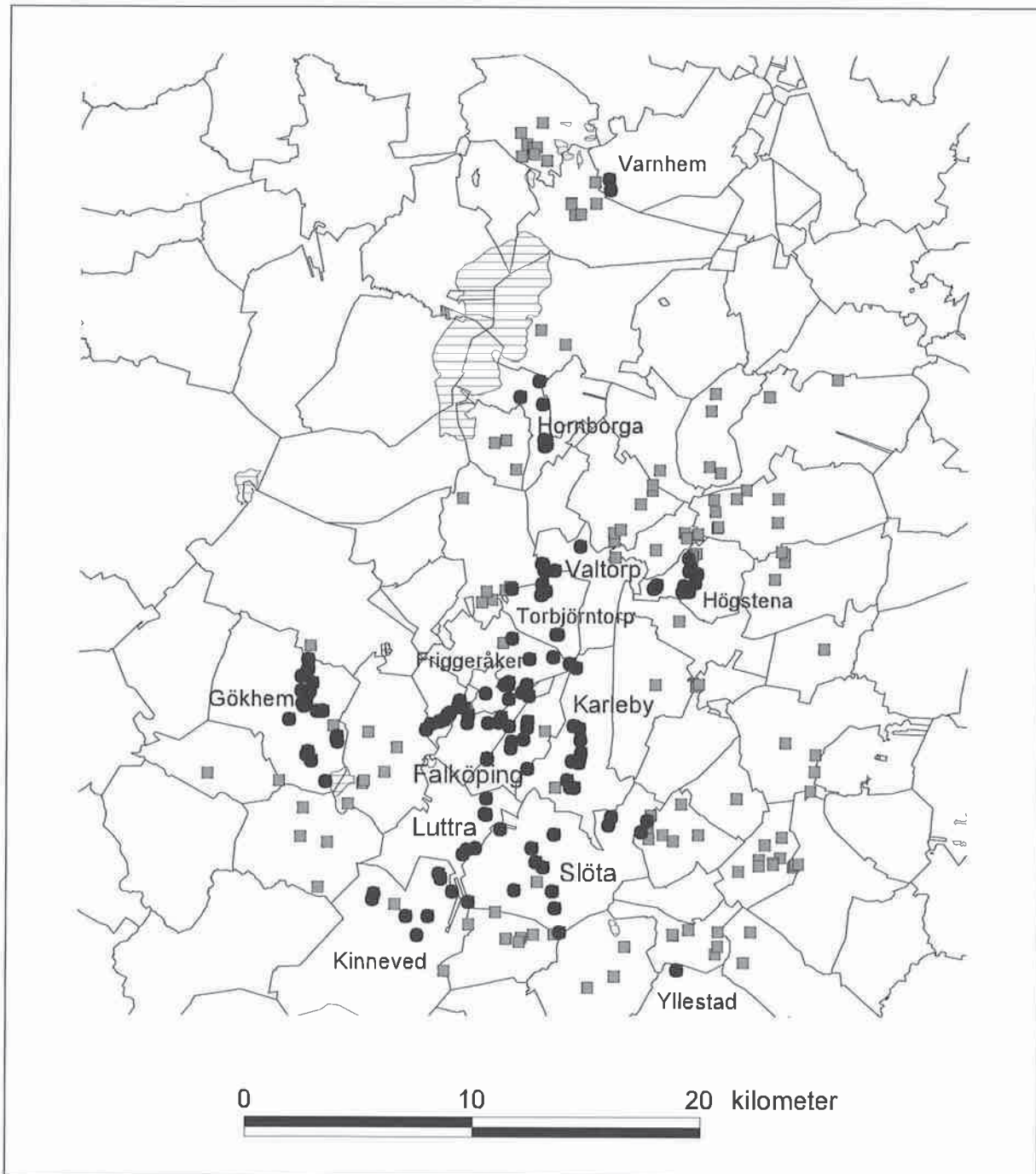
Tidigare studier

Forskningen om Falbygdens gånggrifter har en nästan tvåhundraårig historia, även om det har varit insatser med många och långa avbrott. Gånggrifterna beskrevs redan under 1700-talet av resande som Linné (1747) och Hilffeling (1788). Den senare utförde också den troligen första undersökningen av en västgötsk gånggrift i Dala socken 1787. Präster och militärer som prostén Mellin i Hångsdala (1812) och militären Lindgren vid Axvalla exercished (1806) gör mindre undersökningar och belägger bl.a. förekomsten av nischhållar i gånggrifternas kammare.

De första mer vetenskapliga insatserna kom under andra halvdelen av 1800-talet. P. A. Sæve, B. E. Hildebrand och något senare också O. Montelius hade alla typologiska och antropologiska frågeställningar för sina undersökningar. Sven Nilssons hypotes från 1843 om samerna som Skandinaviens urinvånare skulle bl. a. beläggas genom skallmätningar.

Under 1900-talet har förhållandevis få undersökningar gjorts. Den mest omfattande undersökningen gjordes 1962 av Carl Cullberg som vid Rössberga genomförde den hittills enda totalundersökningen av en någorlunda välbevarad gånggrift. Dessförinnan hade K.E. Sahlström ägnat ett helt forskarliv åt Falbygden där bl. a. ett antal stora restaureringsarbeten innebar omfattande, men dock ej fullständiga, undersökningar.

Under de senaste 15 åren har två forskningsprojekt drivits delvis parallellt kring Falbygdens gånggrifter. Lars Bägerfelt från arkeologiska institutionen vid Stockholms universitet har i sin avhandling "Megalitgravarna i Sverige" behandlat samtliga svenska dösar och gånggrifter i en typologiskt inriktad studie (Blomqvist 1989). Senare har han också velat sätta in gånggrifterna i ett astro-arkeologiskt perspektiv utifrån främst förhållandet mellan gånggriftning och solens uppgång, men även betonat vissa antagna geometriska samband mellan gånggrifterna (Blomqvist 1989).

Figur 2 Gånggrifterna i centrala Västergötland på en karta som visar sockengränserna. Svarta cirklar anger de gånggrifter som blivit föremål för skadeinventering, grå kvadrater anger övriga gånggrifter.

Figure 2 The passage graves in central Västergötland on a map with the parish borders marked. Black circles indicate the passage graves that were surveyed. Grey blocks indicate the rest of the passage graves.

Bägerfelt har totalundersökt två mindre och skadade gånggrifter.

Projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund" initierades 1984 vid Institutionen för arkeologi vid Göteborgs universitet med Karl-Göran Sjögren som projektledare. Från 1985 har undersökningar vid ett tiotal gånggrifter och ett antal boplatser genomförts. Framförallt har undersökningarna inriktats på framtagandet av ceremoniella offerytor framför gångmyningarna och av studier av gånggriftens omgivande hög med eventuella spår av neolitiska markytor. Boplatundersökningarna har visat på tydliga bosättningsmönster med lokalisering av boplatser i karaktäristiska lägen i terrängen med riklig tillgång på källvatten och goda växtbetingelser. Här är det speciellt i Karleby socken som de tydligaste resultaten har framkommit.

Tidigare restaureringsprojekt

I Danmark har under de senaste åren pågått ett Megalitprojekt i stor skala, initierat av Miljöministeriets Skov- och Naturstyrelse. Huvudsyftet har varit att undersöka megalitgravarnas bevarandeförhållanden och skötsel. Många danska megalitgravar har blivit restaurerade under 1800-talets slut och kring sekelskiftet. Flera av de tidigare restaurerade gravarna har det varit nödvändigt att på nytt åtgärda, inte minst ur säkerhetssynpunkt. Projektet leds av Svend Hansen och Torben Dehn. För Falbygdens del finns anledning att dra nytta av det danska Megalitprojektets erfarenheter även om de olika områdenas förutsättningar på vissa punkter är vitt skilda.

I Sverige har under de senare åren gjorts flera olika specialinventeringar av fornlämningarnas bevarandestatus inom ett visst område. Sådana skadeinventeringar har t.ex. genomförts i Kalmars, Gävleborgs och Västernorrlands län. Förutsättningarna för och uppläggning av projekten har varierat. T.ex. så har man ibland nöjt sig med att granska fornminnesinventeringens uppgifter vid olika inventeringstillfällen (t.ex. 1960 och 1984) för att på så sätt utläsa om fornlämningarna har påverkats under denna tid. I Västernorrland har man istället besiktigt samtliga registrerade fornlämningar i vissa områden. Ytterligare en

variant är att besiktiga alla anmälda skador i fält och övriga genom fornminnesregistret. Antalet fornlämningar och resurstilldelning är självklart avgörande för val av metod. Resultatet av flera inventeringar har visat att flera fornlämningskategorier är hotade. I Västernorrland har jorderosionen vid vattendragen visat sig ge omfattande skador på fornlämningarna. Annars ger även det moderna skogsbruket ofta skador som hotar fornlämningar som fångstgropar, kolningsgropar etc.

Skadeinventeringen

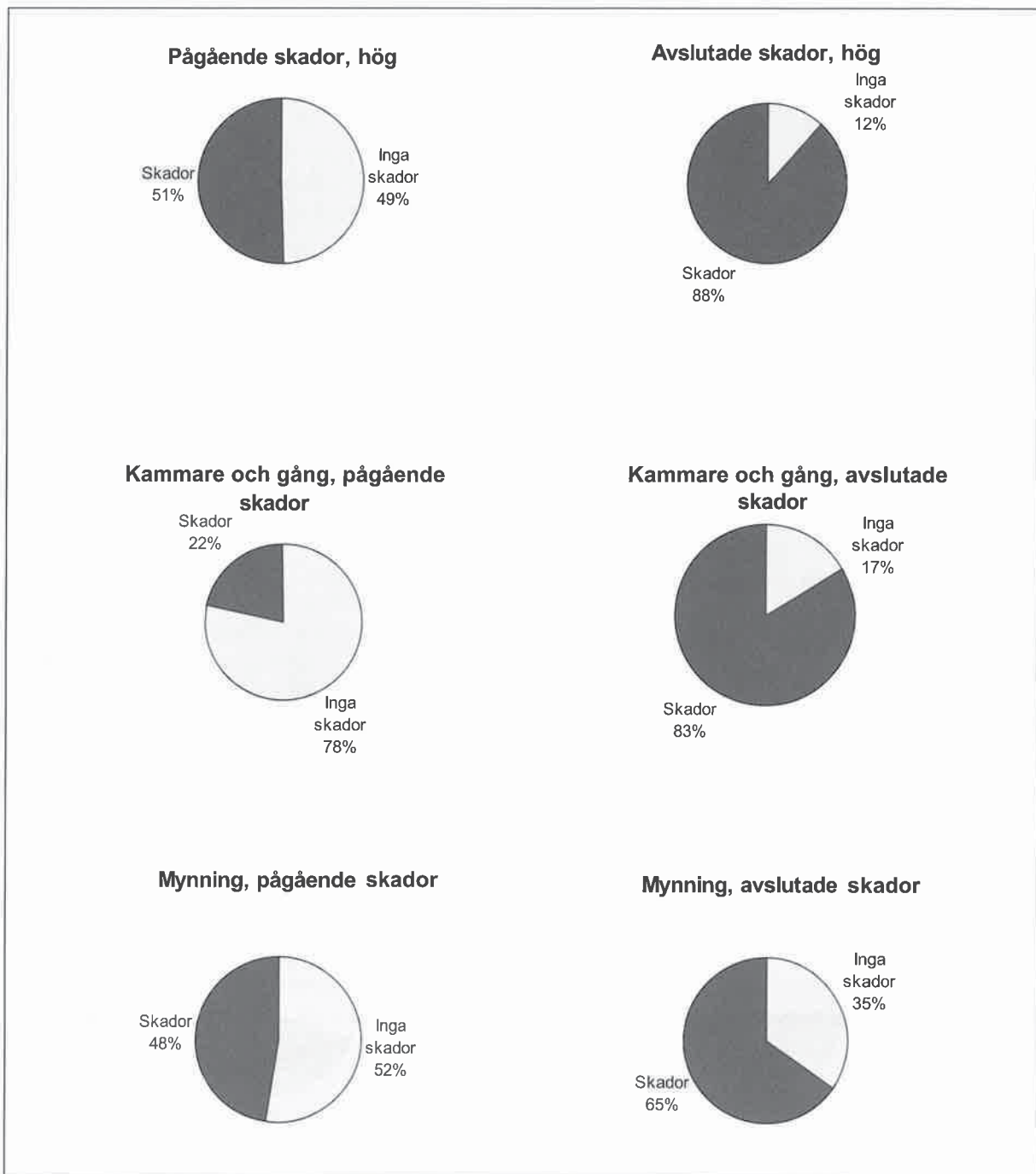
Projektets syften är att genom restaureringsinsatser av gånggrifter säkerställa forskningens och allmänhetens framtida möjligheter att ta del av gånggrifterna som en viktig del av vår gemensamma kulturmiljö, och erhålla en fördjupad kunskapsbild av gånggrifternas uppbyggnad och konstruktionsdetaljer.

Den första delen av skadeinventeringen genomfördes under 1996, och 138 av Falbygdens ca 250 gånggrifter besiktigades. Skadeinventeringen har innefattat en okulär besiktning och fotodokumentation. Utifrån besiktningen har en indelning av gånggrifterna efter bevarandegrad, tillgänglighet, och hotbild sammanställts, och även en åtgärdsplan har upprättats. Inventeringen har också omfattat en genomgång och sammanställning av uppgifter ur ATA. Målet har varit att sammanställa en historik kring varje enskild gånggrift.

Den första delen av skadeinventeringen har omfattat femton socknar: Falköping stad, Falköping västra, Falköping östra, Friggeråker, Gökhem, Hornborga, Högstena, Karleby, Kinneved, Luttra, Slöta, Torbjörntorp, Valtorp, Varnhem och Yllestad.

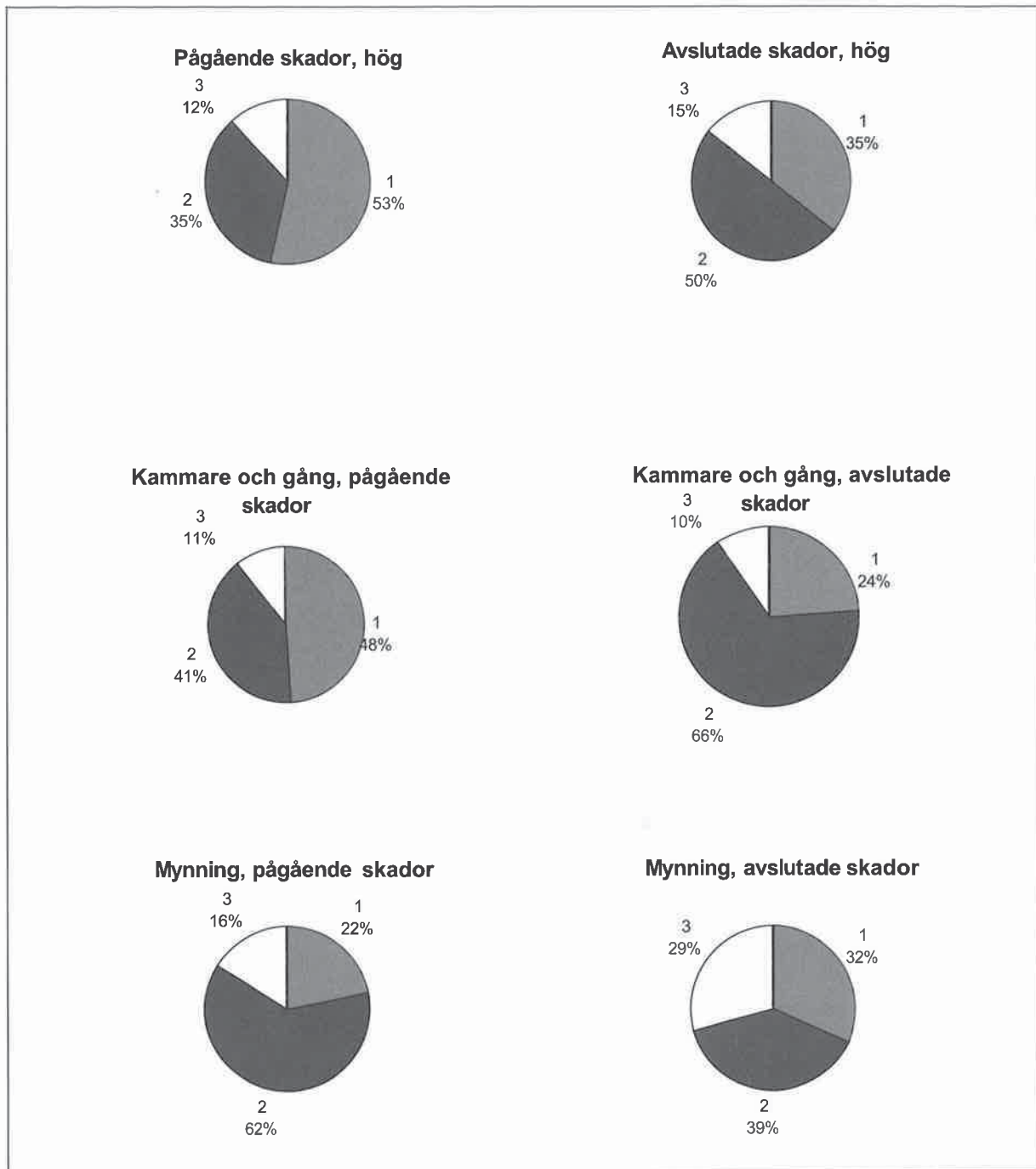
Skador – art och frekvens

Sammanfattningsvis kan sägas att praktiskt taget alla de 138 inventerade gånggrifterna uppvisar någon form av skada, jfr figur 3. Skadornas art och omfattning varierar dock starkt. Vid inventeringen gjordes en gradering av skadebilden i en tregradig skala, där 1 innebar små skador, 2 medelstora och 3 stora skador. Skador på hög, kam-

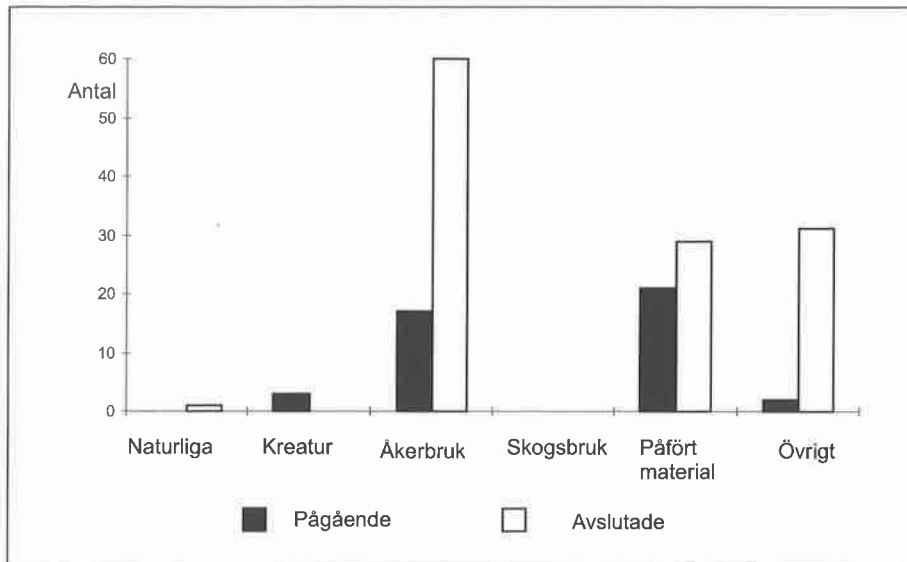
Figur 3 Skadornas fördelning på olika delar av gånggrifterna och i vilken grad de kan anses pågående eller avslutade.

Figure 3 Showing the damage inflicted on different elements of the passage grave and whether they are the result of ongoing or finished activity.

Figur 4 Graden av skador fördelat på olika delar av de skadade gånggrifterna. Uppdelat på pågående och avslutade skador. 1-3 anger olika grad av skador. 1=små, 2=medelstora och 3=stora skador.

Figure 4 The level of damage to the different elements of the passage graves, divided into ongoing and finished damage. 1-3 indicate the damage level 1=small, 2=medium and 3=great.

Figur 5 Skadetyper på högen (skador av grad 2-3)

Figure 5 Different types of damage inflicted on the mound (only level 2-3 damages)

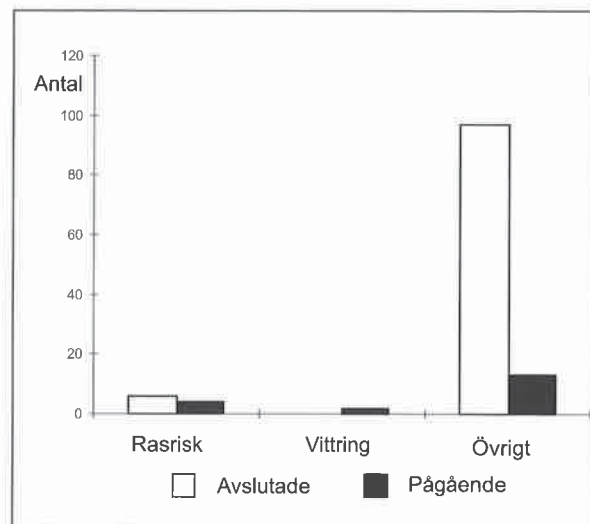
mare och gång samt på mynningsområdet värderades för sig. Dessutom gjordes ett försök att skilja mellan pågående och avslutade skador.

Skadornas omfattning sammanfattas i figur 3-4. Det framgår att mynningsområdena är mest utsatta. 78% av de pågående skadorna är här av grad 2-3. Något mindre starkt skadade är högen och kammaren/gången. Det kan också noteras att de pågående skadornas omfattning är klart mindre än de avslutade. Främst gäller detta kammare och gång, som tydligt skiljer ut sig från hög och mynningsområde. Drygt hälften av de senare uppvisar någon form av pågående förstörelse, vilket trots förbättringen gentemot de avslutade skadorna ändå får anses vara en oacceptabelt hög siffra.

Skadornas orsak framgår av figur 5-7. Här har medelstora och stora skador summerats (grad 2-3). Vad gäller högen framstår två hot som helt dominerande, båda relaterade till odlingen. En stor del av högarna är utsatta för plöjning kring kanterna. Detta är dock ett hot som tycks ha minskat. Det andra hotet utgörs av påfört material, huvudsakligen röjnings- och odlingssten, på högarna. Härigenom har fornlämningarna i många fall förlorat sin karaktär och kan i värsta fall bli helt oigenkännliga. Dessa skador har i motsats till kringplöjningen knappast minskat. Övriga skadetyper är i dagens läge ganska marginella.

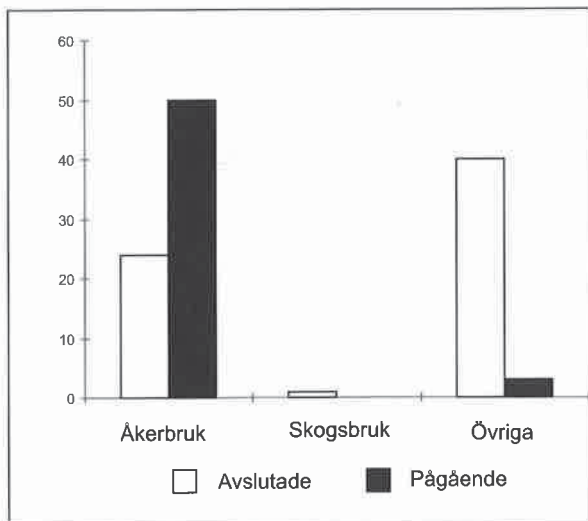
Av äldre skador förekommer främst nedgrävda gropar av olika slag.

Vad gäller kammare och gång torde de akuta hoten vara ganska små (figur 6). I några fall har rasrisk och vittringsskador noterats, detta är dock ovanligt. Övriga

Figur 6 Skadetyper på kammare och gång (skador av grad 2-3)

Figure 6 Different types of damage inflicted the chamber and passage (only level 2-3 damage)

Figur 7 Skadetyper på mynningsområdet (skador av grad 2-3)

Figure 7 Different types of damage inflicted the area outside the passage (only level 2-3 damage)

pågående skador utgörs här främst av trädbevuxning i kamraren, samt pålagd sten. Bland äldre skador rör det sig främst om borttagna takblock, förmodligen till byggnadsmaterial. Ytterst få av områdets gånggrifter har alla tak-

block intakta. Dessutom förekommer en del äldre grävningar i kamrarna, samt också arkeologiska undersökningar. De senare berör ett trettiotal gånggrifter i området.

En helt annorlunda bild fås av skadorna på mynningsområdena. En stor del av dessa är utsatta för pågående förstörelse genom plöjning, och här är andelen avslutade skador ganska liten. Här framstår behovet av en antikvarisk insats som särskilt stort. Övriga akuta hot mot mynningsområdena är marginella.

Tre gånggrifter – tre historier

De inventerade gånggrifterna har alla sin egen historia även om det är möjligt att dela in dem grupper utifrån exempelvis skadefrekvens, lokalisering etc. Nedan har jag valt att närmare redovisa tre gånggrifter som exempel på hur de olika objekten kan se ut, en välundersökt gånggrift i stadsmiljö, ett turistobjekt och ett mer anonymt monument, och kanske därmed också mer förstörd gånggrift.

Falköping stad nr 3 – Hjelmars rör

Gånggriften är lokaliserad till krönet av en flack moränhöjd i Falköpings tätort och omgärdas av diverse bostads-

Figur 8 Den kraftigt skadade Gökhem 72 från öster, notera hur högen är helt bortodlad. Foto Tony Axelsson.

Figure 8 The damaged passagegrave Gökhem 72 (photo taken from the east), note that the mound, due to plowing, is removed. Photography by Tony Axelsson.

och industribyggnader. Högen mäter 22 meter i diameter och är ca 1 meter hög. Kammaren är ca 6x2,5 meter stor och täcks av tre stora block av gnejs. Högen har spår efter flera olika skador. Det har gått en väg över högens sydöstra del. Högen har också nyttjats till grustäkt samt senast "skadats" genom arkeologiska undersökningar utförda av Institutionen för arkeologi. Det finns en av kommunen utplacerad polygonpunkt i högen samt också en informationsskylt. Gånggriften omnämns av Hilfeling i slutet av 1780-talet. 1868 undersöktes kammaren av B.E. Hildebrand. Han samlade in några flintskärvor och ett stort antal bärnstenspärlor. Det stora skelettmaterialet lade han tillbaka. 1970 skadas västra delen av högen i samband med att man anlägger Vetterlingsgatan. Fram till denna tidpunkt påförs också stora mängder odlingssten från den odling som helt kringkär högen. Odlingsstenen avlägsnas under 1970-talets senare del. 1994 undersöks mynningsområdet av studenter och personal från Institutionen för arkeologi vid Göteborgs universitet. Undersökningen var ett av de publika arrangemangen i samband med symposiet *Megaliths and social geography* våren 1994. Fynden visade på att gånggriftens hög nyttjats för begravningar i såväl brons- som järnålder. 1995 undersöks halva

kammaren, benmaterialet och ett 70-tal bärnstenspärlor tillvaratogs. Två myntfynd gjordes också, en 1/8 riksdaler från 1832 och en 1/16 riksdaler från 1848, sannolikt tappades dessa vid 1868 års undersökning. Vid undersökningen 1994 läggs gångens yttersta takhäll på plats och 1995 justeras läget på kammarens norra takblock (Hilfeling 1788, Hildebrand 1875a, Axelsson & Persson 1995, Axelsson & Strinnholm 1995, Strinnholm 1996).

Karleby 59 – Logårds kulle

Högen är 27x11 meter vid i Ö-V och ca 2 meter hög. Det finns en antydning till en 15 meter i diameter stor mitt-hög, som är ca 1 meter hög. Den rektangulära kammaren är ca 11 meter lång och täcks av 4 granitblock och 1 kalkstenshäll. På det största blocket finns ett par skålgropar. Gånggriften omnämns av Ljunggren 1784 och av Hilfeling 1788. 1822 omnämns den av Sjöborg och sedan av Alander och Säve under 1860-talet. Gånggriften finns också med i Sahlströms inventeringar 1910 och 1915 samt i Hilding Svenssons 1927 och Gustav Hellmans 1935. 1874 undersöks delar av kammaren och hela gången av Montelius och Retzius. Vid undersökningen påträffades en pilspets, benprylar, genomborrade djurtänder, flera bärnstens-

Figur 9 Logårds kulle (Karleby 59) från öster. Foto Tony Axelsson.

Figure 9 The Logårds kulle (Karleby 59) passagegrave (photo taken from the east). Photography by Tony Axelsson.

*Figur 10 Hjälmars rör
(Falköping stad 3) från öster.
Foto Per Persson.*

*Figure 10 The Hjälmars rör
(Falköping stad 3) passage
grave (photo taken from the
east). Photography by Per
Persson.*

pärlor samt brända och obrända ben av människor och djur. De undersökta delarna fylldes inte igen efter det att undersökningen avslutades vilket medfört att nischhällarna varit helt blottlagda. De har idag vält till följd av ras och åverkan från besökare. Under vintern 1995/96 rasade delar av konstruktionen samman då den NV sidohällen i gången knäcktes av takblockens tyngd. Raset har medfört att den norra delen av kammaren riskerar att kollapsa. Även delar av gången riskerar att raseras. Rasrisken är akut och då denna gånggrift hör till de mest besökta på Falbygden har varningsskyltar satts upp, dock endast på svenska (Ljunggren 1784, Hilfeling 1788, Sjöborg 1822, Alander 1860, Hildebrand 1864a, Säve 1869, Sahlström 1910, Sahlström 1915).

Gökhem 72

Gånggriften ligger i en 7 meter i diameter stor stensättning. Kammaren är ca 5x3 meter stor och gången 5 meter lång. Både kammare och gång saknar takblock. Hilding Svensson beskriver 1930 lämningen som ”I högsta grad kringodlad och med raka, delvis murade kanter mot åkern, gångens sidostenar och kammaren står helt fristående”. 1951 restaureras gånggriften av tandläkare E. Magnusson. Hö-

gen uppges efter restaureringen vara 10–12 meter i diameter vilket vid 1984 års inventering minskat till endast 7 meter (Svensson 1930, ATA 5210/51).

Som framgår ovan skiljer sig de olika objekten åt vad gäller läge, storlek och skadefrekvens. De tre gånggrifternas historier ser helt olika ut, de är emellertid representativa vad gäller skador och andra ingrepp.

Hjälmars rör ligger i en tätort, den har också undersökts vid flera olika tillfällen. Logårds kulle som delundersöktes 1874 kan karaktäriseras som turistobjekt. Gökhem 72 kan tillföras kategorin kraftigt skadade gånggrifter.

Dessa omständigheter gör att de tre gånggrifterna har ”levt” olika liv. Två av dem har namngetts (Hjälmars rör, Logårds kulle). Det har under Hjälmars rörs ca 5000 åriga historia gjorts flera ingrepp. De första redan under brons- och järnålder. Under 1860-talet var det dags igen då Bror Emil och Hans Hildebrand kom på besök. Sedan går det ca 130 år till nästa vetenskapliga besök. Nu är det studenter med lärare från Institutionen för arkeologi som undersöker området utanför kammaren. Nu sker också den första kända restaureringsinsatsen då en av gångens takhällar läggs på plats. Redan nästa år kommer institutionen till-

baka och undersöker kammaren. Även nu utförs en mindre restaureringsinsats då läget på kammarens norra takblock justeras.

Landskapet kring gånggriften har kraftigt förändrats och domineras idag inte längre av Hjelmars rör utan av den lokala Volvohandlarens försäljningslokaler.

Logårds kulle har en delvis liknande historia. Den finns med i samtliga de uppteckningar och reseberättelser som gjordes under 17–1800-talet, och därtill finns den med i flera olika inventeringar. Den har undersökts av Montelius och Retzius. Logårds kulle är också en av Falbygdens mest besökta gånggrifter. Under sommarsäsongen kommer det dagligen 1–2 bussar med besökare. Det är inte bara för turister som Logårds kulle är ett självklart utflyktsmål utan även för arkeologer. 1912 avslutades Baltiska Arkeologkongressen med en studieresa till Karleby. I Göteborgs Morgonpost 26/8 1912 stod bl .a detta:

”Professur Kossina tackade, stående på taket af släktgravven, å kongressens vägnar förelidaren för hans intressanta demonstration och utbragte ett svenskt hurra för Sveriges sköna land och för en ljus framtid för dess sunda, högt stående befolkning. Doktor Frödin svarade och alla förenade sig i ett lefve för arkeologiens sköna vetenskap”.

Gökhem 72 kan inte skryta med någon större mängd besökare, vilket delvis kan bero på det något undanskymda läget jämfört med Hjelmars rör och Logårds kulle. Gökhem 72 har dock restaurerats en gång (1951). De åtgärder

som då utfördes har emellertid till största delen återigen raserats.

Projektets framtid

Som framgår är huvudsyftet med projektet att genom restaureringsinsatser av gånggrifter säkerställa forskningens och allmänhetens framtida möjligheter att ta del av gånggrifterna som en viktig del av vår gemensamma kulturmiljö, samt er hålla en fördjupad kunskapsbild av gånggrifternas uppbyggnad och konstruktionsdetaljer.

Mot bakgrund av inventeringsresultaten är det i dagsläget osäkert om det är motiverat att utföra omfattande restaureringsåtgärder på gånggrifterna i centrala Västergötland. Däremot bör man diskutera och överväga behovet av diverse olika bevarings- och stabiliseringsåtgärder. Det finns ett stort antal gånggrifter som riskerar att rasa samman till följd av att kammare och gång tömts/undersökts. Det finns också ett antal mycket kraftigt skadade gånggrifter där man bör förhindra fortsatta jordbruksaktiviteter inom fornlämningsområdet. Man kan också tänka sig att röja vissa objekt från odlingssten och vegetation.

Skadeinventeringen andra etapp kommer att utföras hösten 1998. När denna är avslutad kommer en rapport, katalog, sammanställning av arkiv- och bildmaterial samt ett åtgärdsprogram att produceras.

Referenser

- Alander, P. G. 1860. Om ”Gånggrifterne” i Vestergötland. Ett bidrag till fornkännen om detta landskap. *Den allmänna undervisningens gynnare och vänner inbjudes härigenom till afhörande af de offentliga årsexamina vid Skara högre elementarläroverk den 6:te, 7:de och 8:de juni 1860.* J. Petterson, Skara.
- Alander, P. G. 1862. Bihang till uppsatsen i 1860 års examensinbjudningsskrift om ”Gånggrifterne” i Vestergötland. *Den allmänna undervisningens gynnare och vänner inbjudes härigenom till afhörande af de offentliga årsexamina vid Skara högre elementarläroverk den 4:de, 5:te och 6:te juni 1862.* J. Petterson, Skara.
- Axelsson, T.; Heimann C.; Persson, P. & Sjögren K-G. 1997. Restaureringsprojektet - en lägesrapport. *Arkeologen nr 1 1997.*
- Axelsson, T.; Heimann, C.; Persson, P. & Sjögren, K.-G. Opubl. ms. Skadeinventering av gånggrifter i centrala Västergötland 1996. *Rapport Länsstyrelsen Västra Götalandslän.*

- Axelsson, T. & Persson, P. 1995. *Rapport. Undersökning av gånggrift. Raä nr 3, Falköpings stad, Västergötland*. Gotarc Serie D no 30. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Axelsson, T. & Strinnholm, A. 1995. Hjälmars rör: Historier kring en gånggrift. Om de senaste årens undersökningar av Falköping stad 3. *Falbygden* 49.
- Blomqvist, L. 1989. *Megalitgravarna i Sverige. Typ, tid, rum och social miljö*. Theses and Papers in Archaeology 1. Stockholm.
- Hildebrand, B-E. 1864a. Berättelse om en resa och antiqvariska undersökningar i södra Sverige. Västergötland. Dimbo socken. Skörstorps kyrka. *Antikvarisk Tidskrift för Sverige I*.
- Hildebrand, B-E. 1864b. Berättelse om antiqvariska undersökningar i Västergötland år 1863. *Antikvarisk Tidskrift för Sverige I*.
- Hildebrand, B-E. 1875a. *De förhistoriska folken i Europa*. Stockholm.
- Hildebrand, B-E. 1875b. Trouvailles faites dans les dolmens de la Vestrogothie. *Compte-rendu du Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques, 4eme session, a Copenhague 1869*. Köpenhamn.
- Hilfeling, C. G. G. 1788. Anmärkningar uti antiqviteten på en 8 dagars resa i Westergötlands fahlbygd. *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift, 1942*.
- Hilfeling, C. G. G. 1788-91 *Resor*. ms., ATA/KB.
- Linne, C. von. 1747. *Wästgöta-Resa*. Stockholm.
- Ljunggren, T. 1784. Sochne-Beskrifning öfver Slöta och Karleby sochnar i Skara Stift. *Falbygden* 19.
- Ljungström, C. J. 1877. *Wartofta härad*. Lund.
- Montelius, O. 1873a. Undersökning av en gånggrift vid Karleby k:a i Vg. *Vitterhetsakademiens Månadsblad*. 2.
- Montelius, O. 1874a. *Sveriges forntid. Text. I. Stenåldern*. Stockholm.
- Montelius, O. 1874b. Sur les tombeaux et la topographie de la Suede pendant l'age de la pierre. *Compte rendu du Congrès international d'Anthropologie et d'Archeologie préhistoriques de Stockholm, I*.
- Montelius, O. 1879-81. Den förhistoriska fornforskningen i Sverige under åren 1878 och 1879. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift IV*.
- Montelius, O. 1883. Den förhistoriska fornforskningen i Sverige under åren 1880 och 1881. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift V*.
- Montelius, O. 1883. Hvad vi veta om Västergötland under hednatiden. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift V*.
- Montelius, O. 1885-87. Den förhistoriska forskningen i Sverige under åren 1882-1884. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift Bd. VI*.
- Sahlström, K-E. 1910. *Beskrivning till en karta över Västergötlands gånggrifter*. ms, ATA.
- Sahlström, K-E. 1915. Förteckning över Skaraborgs läns stenåldersgravar. *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift III*.
- Sahlström, K-E. 1932. Gudhems härads fornminnen. *Skövdeortens hembygds- och fornminnesförenings skriftserie 3*. Skövde.
- Sjöborg, N.H. 1822-30. *Samlingar för Nordens fornälskare 1-3*. Lund.
- Strinnholm, A. 1996. *Falköping stad 3. Arkeologisk undersökning av en gånggrift*. Gotarc Serie D nr 40.
- Säve, P. A. 1869. Utdrag af Antiqvitets-Intendenten P.A. Säves afgifna berättelse för år 1862. *Antikvarisk Tidskrift för Sverige II*.
- Säve, P.A. 1873. Utdrag av Antiqvitets-Intendenten P.A. Säve afgifna berättelse för år 1863. *Antikvarisk Tidskrift för Sverige III*.
- Werner, H. 1870. *Antikvariska berättelser afgifna till Västergötlands fornminnesförening*. Norrtälje.
- Werner, H. 1873. *Antikvariska berättelser afgifna till Västergötlands fornminnesförening II*. Stockholm.

